

BELLETEN

Cilt: XI

Ocak 1947

Sayı: 41

ŞUPPİLULİUMA'NIN SURİYE SEFERLERİ

Dr. FÜRÜZAN KINAL

Şuppiluliuma'nın siyasî icraatı arasında Suriye seferleri çok önemli bir yer alır. Zira onun yaşadığı devirlerde Suriye, milletlerarası iktisadî faaliyetlerin merkezi idi. Eti devletinin Suriye siyasetine karışması, bize onun artık büyük devletler sırasına girdiğini göstermektedir. Bu seferler aynı zamanda, ilk milletlerarası atmosferin doğduğu Amarna çağında Eti devletinin dış siyasasının mühim bir safhasını aydınlatma bakımından da ayrıca tetkike değer. Tariht olayların, takribi de olsa, muayyen bir zaman mefhumu içinde mütalea edilmesi gerektiğinden, Boğazköy vesikalarında (andlaşmalar ve annallerde) bir düzûye adı geçen Suriye seferlerinin kronolojik bir düzûne konulması lâzımdır. *Şuppiluliuma* Suriye'ye kaç sefer etmiş ve bunları idaresinin hangi yıllarında yapmıştır?

Gerçi bu konu üzerinde şimdiye kadar bazı çalışmalar olmuştur¹. Fakat bunlardan hiçbiri bu seferlerin sayısını kesin olarak tahdit ve zamanını tayin edememiş, her araştırmacı başka bir sonuca varmıştır. Meselâ A. Götze, bu seferleri incelerken, Suriye hadiselerine kendi yorumuna göre, bir düzen vermeğe uğraşmıştır.

¹ Eduard Meyer, G. d. A II ¹ 1928 s. 400.

F. Biblabe, Geschichte Vorderasiens und Ägyptens Heidelberg, 1927, s. 142 - 148.

Onun "Büyük sefer," dediği seferle "ilk sefer," "Mitanni'nin ortadan kalktığı sefer,"; "*Šuppiluliuma Nuḫašše*'de,"; "*Šuppiluliuma*'nın *Kargamiš*'i muhasarası," dediği seferlerden hangisini kastettiği açık değildir². J. Sturm dahi 5 numaralı olay diye gösterdiği "*Nuḫašše* için Eti yardımı," ile 6 ncı hadise olarak saydığı "*Šuppiluliuma*'nın *Išua* ve kuzey Suriye'ye hücum," unu ayrı ayrı seferlermiş gibi gösteriyor³. *Cavaignac* ise bütün bu hadiseleri iki sefer halinde toplamıştır⁴. Boğazköy vesikalarında Suriye'ye yapılan seferler pek çoktur ve bunları düzenlemek de yorucu ve zor bir iştir. Fakat KUB XXXIV de neşredilen yeni *Šuppiluliuma* annalleri metinlerinin bu meseleye yeni ışıklar vermesi, bizi bu konu üzerinde tekrardan çalışmaya teşvik etti. İçlerinde Eti'lerin Suriye seferlerinden bahseden bütün Boğazköy vesikalarını ve Amarna mektuplarını sabırlı bir çalışma ile gözden geçirdik. Çeşitli vesikaların anlattığı hadiseler arasında irtibatlar kurarak Suriye hakkındaki bütün haberlerin üç ayrı sefere ait olabileceği sonucuna vardık. Eti büyük kralı *Šuppiluliuma*'nın Suriye seferlerinin ve dolayısıyla de Amarna çağında kuzey Suriye siyasî olaylarının kronolojisini biz, *Kargamiš* şehrinin bu devirdeki siyasî tarihine dayayarak kurmağı deneyeceğiz.

Bilindiği üzere Amarna çağı denilen bu hareketli devrin tarihi, bir taraftan Firavun IV. *Amenofis*'in yeni idare merkezi Tel-el-Amarna (=Akhet-Aton), diğer taraftan Eti devleti başkenti Boğazköy (=Hattušaš) şehirlerindeki saray arşivlerinde meydana çıkarılan çivi yazılı mektup ve vesikalarla aydınlanmıştır. Bu vesikalar çok defa birbirlerini tamamladıkları gibi, birinin verdiği bilgiyi öteki ile kontrol etmek imkânı da mevcuttur. Şimdi biz de evvelâ Boğazköy, sonra Mısır olmak üzere ayrı menşeli bu vesikalarda geçen bütün Eti seferlerini görelim ve bunlarda *Kargamiš* şehri tarihini takip edelim :

A — Boğazköy vesikaları

Birinci Suriye seferinden bahseden kaynaklar

a) *Mattiūaza andlaşması*: Büyük Eti kralı *Šuppiluliuma* ile Mitanni kralı *Tušratta*'nın oğlu *Mattiūaza* arasında aktedilmiştir.

² A. Götze, *Klio* 19 (1925) s. 346.

³ J. Sturm, *Klio* 26 (1933) s. 1 - 25.

⁴ E. Cavaignac, *Subbiluliuma et son temps*, Paris 1932, s. 15 v. d ve s. 67

Eldeki nüsha Akadca yazılmıştır. Bu muahedenin başındaki tarihi önsözde 1-17 inci satırlar arasında *Şuppiluliuma*, Mitanni kralı *Tuṣratta* ile olan mücadelesini anlatır ve memleketin hudutlarını Niblani (Lübnan) dağlarına kadar genişlettiğini söyler⁵.

Bu vesikanın bu kısmında Birinci Suriye seferinin anlatıldığı hususunda tam bir fikir birliği vardır.

b) *Tette andlaşması* : *Şuppiluliuma* ile *Nuḥaṣše* memleketleri kralı *Tette* arasında imzalanan bu muahedenin birinci sütununun da ilk Suriye seferini anlattığını kabul ediyoruz. Çünkü burada da, *Mattiğaza* muahedesinin 4 üncü satırında adı geçen *Kaššari* dağlarından bahsediliyor. Gerçi aynı dağdan diğer herhangi bir seferde de geçmiş olabilirler. Fakat 1-11 inci satırlar arasında Mitanni kralının o zamanki *Nuḥaṣše* memleketleri kralı *Şarrupši*'yi öldürmek istediğini okuyoruz. Büyük bir kiral küçük bir kiral ancak isyan halinde öldürmeğe kalkar. Eti kralı da bu sırada *Iṣuqa*'da, yani tahminen bugünkü Elazığ civarında bulunuyormuş. Demek ki daha henüz Suriye'ye inmemiştir. Muahedenin de açıkça belirttiği gibi *Şuppiluliuma* *Şarrupši*'ye yardım maksadiyle aşağıya iniyor. *Nuḥaṣše*, Eti vesikalarında daima cemi olarak geçtiğine göre, birçok memleketleri ihtiva eden bir bölge federasyonudur ve kuzey Suriye'de olduğu muhakkaktır⁶. O halde bu vesika da birinci sefere aittir.

c) *Talmiṣarma andlaşması* : Eti kırıllarından *Muḩatalli* ile Halpa (Haleb) kralı *Talmiṣarma* arasındaki andlaşmanın mukadimesinde 33-36 ıncı satırların da birinci sefere temas ettiğini zannediyoruz⁷. Çünkü yine "Niblani dağlarına kadar uzatılan huduttan," bahsedilir. Burada "*Kargamiṣ, Haleb ve Nuḥaṣše* memleketleri [ona karşı isyan ettiler]," deniliyor. S t u r m bu isyanı *Şuppiluliuma*'ya karşı diye tefsir ediyor⁸. Bu hadiselerin *Şuppiluliuma*'nın tahta yeni çıktığı sırada vukubulduğu da yine bu fıkrada bildiriliyor. Eğer *Şuppiluliuma*'nın babası III. *Tuḩhalia* zamanında kuzey Suriye Eti hâkimiyeti altında olsaydı, böyle bir isyan düşünülebilirdi. Halbuki *Şuppiluliuma*'nın selefleri zamanında kuzey Suriye ye Mitanni devletinin hâkim olduğunu yine aynı andlaşma ile biliyoruz. O halde buradaki "Ona," ile *Şuppiluliuma* değil, *Tuṣratta* kastedilmiştir.

⁵ A. Weidner, BoSt 8, PD No: 1. s. 3.

⁶ Aynı eser, s. 12, not 3.

⁷ Aynı eser, No. 6, s. 85.

⁸ Sturm, Klio (26) s. 20.

Görülüyor ki birinci Suriye seferine temas eden bu üç vesikadan yalnız "c,, *Kargamiş*'tan bahsediyor. *Nuḥaṣṣe*'nin *Ḥatti*'ye birinci seferde ilhakını, adı geçen makalesinde Sturm da kabul etmektedir. O halde birinci seferde Halep ve *Nuḥaṣṣe* ile beraber *Kargamiş*'in da *Ḥatti*'ye ilhakını düşünmek mantıka pek aykırı bir iş değildir. Coğrafya bakımından *Kargamiş* Halep yoluna gerçi biraz sapa kalıyor. Fakat *İşuua* memleketinin Fırat'ın Elazığ civarındaki geniş bükümü içinde olması sadece tahmine dayanmaktadır. *İşuua*'yı Malatya civarına koyarsak, buradan kuzey Suriye'ye inecek olan bir kimse, Malatya - Samsat - Birecik yoluyla *Kargamiş*'a gelir ve sonra Halep ve *Nuḥaṣṣe*'ye gidebilir.

İkinci Suriye seferi hakkındaki vesikalar

a) *Mattiūza* andlaşmasının 17-48 inci satırları arasında anlatılan hadiseleri de ikinci sefer olarak kabul ediyoruz. Amarna mektuplarında Etiler tarafından zaptedildiği bildirilen birçok şehirler burada da sayılır. Öyle anlaşılıyor ki, *Šuppiluliuma* bu seferinde Kinza'ya (Suriye'deki Kadeş'e) kadar ilerlemiş, *Tuṣratta*'yı bu seferde mağlup ve firara mecbur etmişti. Mitanni devleti gibi büyük bir siyasî kuvveti ortadan kaldıran bu ikinci sefere "Büyük Suriye seferi,, demekte bunun için kendimizi haklı buluyoruz. Gariptir ki bu muahedenin ne birinci, ne de ikinci seferi anlatan bölümlerinde *Kargamiş* ve *Nuḥaṣṣe*'den bahsedilmez. Fakat bunu bir "argumentum ex silentio,, veya kâtibin unutkanlığı ile izah edebiliriz. Çünkü aynı andlaşmanın arka yüzünde *Mattiūza*, *Šuppiluliuma*'nın *Kargamiş* kiralı olan oğlu *Biašiliš* ile işbirliğinden ve dostluktan bahseder. *Mattiūza*'nın Babil'e ve oradan da *Ḥatti*'ye kaçması şüphesiz ikinci Suriye seferinde Mitanni devletinin yıkılmasından sonradır. *Mattiūza*'nın Babil'de ne kadar zaman kaldığını bilmiyoruz. Fakat kendisi *Šuppiluliuma*'ya *Marašantia* (Kızılırmak ?)⁹ nehri dolaylarında iken sığıyor. Demekki büyük kiral Anadolu'ya dönmüştür. *Šuppiluliuma* *Mattiūza*'ya *Kargamiş* kiralı olan oğlu *Biašiliš* ile iyi geçinmelerini emir ettiğine göre, *Kargamiş* ve Halep kiralıkları ikinci seferden sonra mevcut bulunuyorlardı.

⁹ Weidner PD, No.2 s. 41 not 9 da Forrer'le birlikte bu nehri Kızılırmak ile identifie ederler. Götze ve ona dayanan E. Bilgiç'e göre ise Kızılırmak Hulas'tır, Karğ. Belleten 39, s. 414. Not. 77.

b) 2 BoTU 44 (=KUB XIX 13): Bu tabletin I inci sütünü muhtemelen Gaşka seferlerini anlatır. II inci sütünde Harran'dan, Kargamiş ve Waşşukanni'den ve Asurların Suttarna'ya yardım etmelerinden bahsedildiğine göre, bu kısımda yine büyük sefere ait olmalıdır. Forrer ise bunu KBo V 6'dan sonraya koymaktadır (2 Bo TU s. 34). Burada 36 ncı satırda zikredilen *Kargamiş* kırılının isminin kırık olması büyük bir kayıptır. Fakat bunu büyük bir ihtiyatla *Biaşiliş* diye tamamlyabileceğimizi zannediyoruz.

c) KUB XXXIV 23 Öy (?) I ve II: Son zamanlarda yayınlanan bu metnin de dördüncü paragrafında ilkin *Kargamiş*'in, sonra da *Waşşukanni*'nin muhtemelen tahribinden bahsedilmektedir. Umumî bir yanlış olarak şimdiye kadar kabul edildiği gibi *Kargamiş* III üncü seferde zabtedilmiş olsaydı, başka bir deyimle bu metin III üncü seferi anlatsaydı, *Waşşukanni*'den artık hiç bahsedilmemesi icabederdi. Çünkü evvelâ II inci ve III üncü seferler arasında en az 20 yıl olduğunu KUB XIX 9, I, 8 ile biliyoruz. Sonra da III üncü seferin en mufassal vesikasını teşkil eden KBo V 6'da *Waşşukanni*'den hiç bahsedilmez. Öyle ise KUB XXXIV 23 ün de II inci seferden bahsettiğine ve *Kargamiş*'in birinci seferde değilse, mutlak olarak bu seferde zabtedildiğine artık şüphe yoktur.

Üçüncü sefere ait vesikalar

a) KBo V 6 Öy. II 1-8 (=2 BoTU 41 § 7) de Halep kırılı *Telepinuş*'un Sutu'ları yenilgiye uğratması anlatılırken "bütün Arzi[a] ve *Kargamiş* memleketleri onunla sulh yaptılar,, denildikten sonra arkasından: "ve *Kargamiş* memleketinde yalnız *Kargamiş* şehri onunla sulh yapmadı,, denmesi, *Kargamiş*'in III üncü seferde zabtedildiği yanlışlığına yol açmıştır. Bize göre bu ifade ile sadece bu şehrin ikinci bir isyanı kastedilmiştir.

§ 11 de de *Şuppiluliuma*'nın *Kargamiş*'i muhasara ettiği sırada, generallerinden *Luppakiş* ile ^DU - *zalmaş*'ı Amka memleketlerini yağmalamak için gönderdiği, bunun üzerine Mısırlı'ların korktukları ve Mısır kırılıçesi *Dahamunniş*'ten "kocam *Piphururiaş* öldü, oğlum da yok, bana oğullarından birini koca olarak gönder.,¹⁰ yollu bir mektup geldiği anlatılır.

¹⁰ Bu metnin kısa tercümesi için bak. Friedrich, AO 24, 3, s. 12.

Bu vesikadaki kiral ve kraliçenin hangi firavunla karısı olduğu tesbit edilirse, *Şuppiluliuma*'nın *Kargamiş*'ı yeniden muhasarasını veyahut III üncü Suriye seferini kesin olarak tarihlemek mümkün olacaktır. Bunun için de evvelâ Mısır kaynaklarını görmemiz lâzımdır.

B – Amarna Mektupları

Birinci Suriye seferinden bahseden mektuplar

a) EA 17: Bu mektupta Mitanni kralı *Tušratta*, III. Amenofis'e Hatti'lere karşı kazandığı zaferi bildirir. Bunu *Mattiğaza* andlaşmasının başında iyi tercüme edilemeyen "*Tušratta* büyük kirala karşı korkunçluk yaptı," sözüyle mukayese edebiliriz. Bu mektubu Mısır-Mitanni münasebetlerinin başına koyduğumuza göre, ilk Mitanni-Hatti çarpışması veya I inci Suriye seferi III. Amonofis zamanında yapılmış demektir.

b) EA 73₁₅: Byblos'lu Rib-Addi III. Amenofis'e "Amurru memleketinin, bir kudretlinin elinde bulunduğu yere doğru döndüğünü," haber veriyor. Rib-Addi bu kudretlinin adını muhakkak ki kasten zikretmiyor, yani bu kudretliyi firavun da tanımaktadır. Rib-Addi başka bir mektubunda (75₃₃) ise, "Hatti kiralının Mitta kiralının mülkünü (?) zabtettiğini," bildiriyor. Buradaki mülk kelimesi şüphesiz *Vaşšukanni*'nin zaptı demek değildir, çünkü mektup III. Amenofis'e yollanmıştır ve *Tušratta* daha uzun zaman IV. Amenofis'le mektuplaşmıştır. Demek ki *Mattiğaza* andlaşmasında *Şuppiluliuma*'nın anlattığı "Fıratın bu tarafı (?) ve Niblani (Lübnan) dağlarına kadar," uzatılan sınır meselesi de doğrudur ve bu arazi Mitanni kiralından, eski Hatti devleti haklarına dayanılarak geri alınmıştır.

İkinci Suriye seferini iyma eden mektuplar

a) EA 53: Katna prensi Akizzi tarafından IV. Amenofis'e "Kinza'lı Aytakkama'nın Hatti tarafına geçtiği," bildirilir. *Mattiğaza* andlaşmasında da Aytakkama'nın babası Şutatarra ile birlikte esir edilip Hatti'ye götürüldüğü anlatıldığına göre, bu mektup II inci Suriye seferinden sonraya ait olmalıdır.

b) EA 55₄₀: Akizzi, aynı Firavuna "Hatti kiralının Katna'yı yaktığını, tanrıları alıp götürdüğünü," söylüyor. Bunu *Mattiğaza* andlaşmasının ikinci seferden bahseden kısmı da (satır: 37) tasdik

etmektedir. Aynı zamana ait olan bu mektupta bildirilen hadise, şüphesiz geçmişi anlatmaktadır.

c) EA 126₅ : Bu mektupta Rib-Addi Ugarit'e artık gemi göndermediğini bildiriyor. Demek ki Ugarit *Šuppiluliuma* tarafından zaptedilmiştir. 51 inci satırda ise Hatti'lerin memleketleri yaktıkları, Gubla'yı (Byblos) da almak istedikleri ve Abdi-Aşırtı oğullarının vergilerini artık kudretli bir kırala verdikleri söyleniyor. Abdi-Aşırtı oğullarından bahsedildiğine göre, mektup IV. Amenofis'e yollanmıştır. Memleketlerin Hatti'ler tarafından yakılması da II inci seferi anlatıyor demektir.

d) EA 151₅₅ : Tyrus'lu Abi-milki, Firavuna Ugarit'in yanarak mahvolduğunu, fakat Hatti ordusunun şimdi orada bulunmadığını bildiriyor ki, bu da EA 126'yı destekliyor. Mattiğaza anlaşmasında II inci seferde zaptedilen yerler arasında Ugarit'in yokluğu, ancak kâtibin unutkanlığı ile izah edilebilir. Zira son Ugarit kazıları buna şüphe bırakmamıştır¹¹.

Üçüncü Suriye seferinden bahseden mektuplar

a) EA 170 : Bu mektupta (KBo V,6 'da adı *Lupakkiš* şeklinde geçen) Hatti generali *Lupakku*'nun büyük bir ordu ile hareketinden bahsedilmesi, mektubun III üncü sefere ait olduğu hükmünü vermektedir. Fakat ayrı menşeli bu iki kaynak acaba aynı olayı mı anlatıyor, yoksa Sturm'un dediği gibi bunlar aynı generalin muhtelif zamanlarda yaptığı iki ayrı sefer midir? Vesikanın sinkronizma bakımından değeri büyük olduğu için, mektubu dikkatle inceleyeceğiz:

EA 170 in 12, 13 üncü satırlarıyla EA 169'un 13 üncü satırı (ina *ašranu la duqaḥḥiršu* = onu orada alkoyma) aynı maksatla ve tamamen aynı ifade ile yazılmıştır. Amurru mektuplarından olan bu EA 169 un Knudtzon'un da şüphe ile gösterdiği gibi, Mısırlı büyük memurlardan biri olan Haia'ya gönderilmiş olacağını zannetmiyoruz. Çünkü diğer Mısırlı büyüklere ve meselâ Dudu'ya gönderilen mektuplarda (EA 158, 164, 167) hiçbir zaman EA 169_{7,8} de gördüğümüz "Bana hayatı ve ölümü sen verirsin," ibaresi görülmez, bu ifade tarzı ancak bir kırala karşı kullanılmış olabilir.

¹¹ J. Friedrich, ZDMG 96 (N. F. 21) 1942 s. 71 v.d.

EA 170'in 14 üncü satırındaki failin 12 inci satırdaki zamirle ifade edilmiş olması, yani S. Smith'in kabul ettiği gibi bir "anticipation,, ihtimali daha uzaktır. 12 inci satırdaki zamirle 11 inci satırdaki Hurrice "zuzilaman,, kelimesi arasında bir ilgi olması akla daha yakın geliyor. Zuzilaman ile de, S. Smith'in zannettiği gibi ordu değil, Mısırlı büyüklere kastedilmiş olmalıdır.

EA 170 de mütemadiyen endişe ve üzüntü içinde olan biri teselli edilmektedir. S. Smith'in zannettiği gibi eğer Aziru bir seyahatte veya seferde olsaydı, bu teselliye ne lüzum vardı ?

Bu mektubun Aziru'nun Mısır'dan nasıl ve ne zaman kurtulduğu sorusuna da cevap verdiğini zannediyoruz. Öncü Lupakku kuvvetlerinden başka 90,000 kişilik bir piyade kuvvetiyle daha arkadan Hatti prenslerinden Zitana gelmektedir. Belki de bu haber Aziru'nun kardeşleri tarafından Mısır'a gözdağı vermek amacı ile kasten yazılmış ve umulan endişe ve telâşı da sağlamış olmalı ki, bu kuvvetlere karşı koyması için, Aziru yine Mısır dostu sifatiyle memleketine süratle geri gönderilmişti. Bütün bu deliller EA 170'in tıpkı aynı maksatla yazılan EA 169 gibi IV. Amenofis'in son yıllarında, yani III üncü Suriye seferi sıralarında Mısır'da bulunan Aziru'ya gönderildiğini isbat eder.

b) EA 140 — Gubla'lı İlibiḫ'in mektupları (EA 139, 140) Rib-Addi'nin ölümünden sonra yazılmıştır. EA 140 'ın 16 ncı satırında "Yalnız Gubla kırala kaldı,, demekle bir sadakat ifade edilmek istenmiştir. Zira aynı mektubun 25-30 uncu satırlarında bildirilen Amki memleketlerinin zaptı da bu mektupların EA 170 in yazıldığı sıralardaki olaylara uygun düşmektedir. Nitekim 140,22 de Aziru'nun Mısır'a gittiğine bir iyma da vardır. O halde bu mektuplar da III üncü sefere ait olmalıdır.

EA 170'in Mısır'da bulunan Aziru'ya gönderildiğini böylece tesbit ettikten sonra, şimdi Aziru'nun Mısır'a ne zaman gittiğini sorabiliriz ? II inci Suriye seferinden hayli bir zaman (Şuppilulima'nın X memleketlerinde uğraştığı 20 yıl) geçtikten sonra kuzey Suriye'de Hatti nüfuzunun yeniden sarsıldığı anlaşılıyor. Katna'lı Akizzi'nin mektupları, Aziru'nun Tunip'ten yolladığı bütün muhaberat hep bu arada geçen 20 yılın son zamanlarına aittir. Aziru ikinci Suriye seferinden sonra Hatti'lerle birleştiği için Aitakkama gibi Mısır sarayı nezdinde suçludur (EA 162, 26). Firavun önceleri Amurru'nun sadakatinin rehini olarak Aziru'nun oğullarının gelmesini istediği halde

(EA 162⁵²), son mektuplarda bizzat kendisinin gelmesini emretmektedir (EA 164,⁸⁵). Aziru Hatti'ler tarafından bir hareket görülmeyince, Mısır'a gitmeğe mecbur oluyor. *Duppi-Tešup* andlaşmasında "Senin büyük babanı babam tabalığa döndürdü," ifadesiyle de bu isyan kastedilmektedir. Onun hareketinden az sonra Hatti'ler, *Nuḥašše*, Amurru, *Kargamiš* gibi isyan eden şehir beylerini tedip için tekrar güneye dönüyorlar. İşte EA 170 bu zamanda yazılıyor. Öyleyse bu mektup da KBo V. 6 gibi III üncü Suriye seferinden bahsetmektedir. Sturm'un bu iki kaynağın başka başka seferlere aidiyetine delil olarak ileri sürdüğü komutan isimlerinin başkalgı fikri, tatmin edici bir isbat değildir. Zira 90,000 kişilik bir orduda *Lupakkiš*, *Zitana*, ^D*U-zalmaš* ve *Arnuandaš* gibi dört komutan bulunabileceği gibi, EA 170'i gönderen Aziru'nun kardeşleri iyi malûmat almamış veya komutanlardan yalnız en meşhurlarının isimlerini yazmış olabilirler. Neticede bu iki kaynak, yani KBo V₆ ve EA 170 aynı zamana aittir ve aynı olayı anlatmaktadır. Vesikaların zamanını böylece tayin ettikten sonra, şimdi KBo V 6 daki *Piphururiaš* isminin hangi firavuna ait olabileceğini bir de Mısır tarihi bilgimiz içinde araştıralım :

Bu isim Amarna çağı firavunlarının taht isimlerinden hiçbirine uymamaktadır. Firavunun tayininde bize yardım edecek bir vasıta da kraliçenin adıdır. KBo V₆ kraliçenin ismini tanrı Amon'lu bir tefor ad olarak gösteriyor. Amon dinini yıkan bir kralın karısı, böyle bir ismi nasıl taşıyabilir? *Piphururiaš*'ın Tutankhamon olduğu kabul edilirse, mektubun Amarna'da terk edilen Akhunaton arşivi arasında bulunuşu nasıl izah edilir? Sonra her iki firavunun da oğulları yoktur. Bundan başka IV. Amenofis daha hayatta iken büyük damadı Semenkhare'yi veliaht seçmiş, hattâ onu idareye iştirak ettirmiş¹² fakat bu bahtsız naib de ya kayın babasından az evvel, veya az sonra ölünce yerine küçük damadı Tutankhamon geçmişti.

Semenkhare'nin zevcesinin adı Meritaton'dur ki, bunun Amarna mektuplarındaki yazılışı "*SalMaḫatu*," şeklinde olduğunu biliyoruz¹³. Tutankhamon'un karısının adı da Ankhesenamen'dir. Bu kızların

¹² Drioton et Vandier, l'Égypte (Les peuples de l'orient mediterraneen) Paris 1938, s. 336 v. d.

¹³ Albright, BASOR 88, s. 24, not. 6.

annesi olan IV. Amenofis'in zevcesi ise, Amarna'da şaheser büstü bulunan kraliçe Nefertiti'dir. Bu üç kadından yalnız Ankhesenamên ismi KBo V 6'da *Daḥamunniš* şeklindeki kraliçe adına yaklaşmaktadır. Fakat yeni metinde kraliçenin adı veya ona ait sıfat [u] a-an-nu-um-mi-ia-aš şeklindedir ve tabletin kenarında SAL (kadın) determinatifi için yer yoktur¹⁴. O halde bu ismin Tutankhamon'un duluna ait olduğuna hükmedemeyiz. Gerçi Tutankhamon yeni idare merkezinde üç yıl oturmuştur, nitekim Amarna'da kendisinin ve karısı Ankhesenamên'in isimlerini taşıyan kartuşlar bulundu¹⁵. Tutankhamon da gençliğine rağmen, tahtta ancak altı yıl kalabilmiştir. Ondan sonra tahtı ele geçiren rahip Eye gelince, bu da ancak dört sene kiralık etmiştir¹⁶. Kısa fasıllarla ölen bu firavunlardan hangisinin *Pipḥururiaš* olduğunu ayırmak hakikaten güçtür.

Hemen bütün filolog ve tarihçiler bu isimlerin tayini ile uğraştılar. Ve umumiyetle bunu IV. Amenofis olarak kabul ettiler. Bilâhare Sturm "*Pipḥururiaš* kimdir," adlı makalesinde¹⁷ bu çalışmaların tarihini yaptı ve *Pipḥururiaš* adındaki unsurları IV. Amenofis ile damad ve halefleri *Semenkhare*, *Tutankhamon* ve *Eye*'nin taht isimleriyle karşılaştırdı. Hatta *Tutankhamon*'un mezarında bulunan çiçeklerin kuzey Suriye'de harp mevsimine uygun olduğunu söyleyecek kadar ileri giden fantazik mukayeselerden sonra, *Pipḥururiaš*'ın *Tutankhamon* olduğu neticesine vardı. Fakat bütün bunlara rağmen Sturm'un delilleri bilginler arasında bir fikir birliği sağlayamadı. Kendisinden sonra sırasıyla De Buck¹⁸ De Koning¹⁹ ve S. Smith aynı konu üzerinde çalıştılar ve eski faraziyenin doğru olduğunu kabul ettiler²⁰. Ben de "Amarna

¹⁴ Kraliçenin isminin önünde SAL determinatifinin olmaması, KBo V 6'daki *Daḥamunniš*'in kraliçenin adı, yeni metindeki de «dul» anlamında bir eîns isim olması ihtimalini düşündürüyor. Amon dinini zamanında kaldıran Akhnaton (= IV. Amenofis) un karısının Amon unsurlu bir ismi nasıl taşıyabileceği şorusunda ise, tamamen S. Smi'h'in izahına iltihak ediyorum.

¹⁵ De Buck, JEOL VIII, 5 s. 569 - 580.

¹⁶ Eduard Meyer, G. d. A II 1 (1928) s. 413.

¹⁷ RHA (1934) s. 161 - 176. ¹⁸ JEOL VIII, 5. s. 269 - 580.

¹⁹ De Koning, Studien over de El-Amarna brieven en het Oude-Tstament inzonderheid uit historisch oogpunt, 1940 s. 431.

²⁰ S. Smith, «Amarna letter and chronology» isimli bu makalesini yakında Halil Ethem bey adına yayınlanacak olan hatıra kitabı için göndermişti. Prof.

çağında Mısır'ın Önasya münasebetleri, ismi altında, dissertation mevzuu olarak bu devrin kaynaklarını incelerken, bu mesele ile pek çok uğraşmama rağmen, kaynakların yetersizliği karşısında kesin bir sonuca varamamıştım²¹. Fakat yeni yayınlanan KUB XXXIV 24'de *Šuppiluliuma* annallerine ait ufak bir parça üzerinde, Otten'in de işaret ettiği gibi²², Firavun'un isminin *Nipħururiaš* şeklinde yazılmış olması, bütün tartışmalara bir son vermiş oldu. Çünkü Asur kralı *Asuruballit* tarafından Amarna'ya gönderilen bir mektupta da Firavuna *Nipħururia* diye hitap edilir. Bilabel bunun *Tutankhamon*'a gönderilmiş olduğunu zannetmişti²³. Fakat Amarna'da gerek kazılarla, gerek satın alma yoluyla elde edilen bütün muhaberat içinde *Tutankhamon*'a ait bir tek vesika yoktur ve olmaması da lâzımdır. Zira arşiv *Tutankhamon* zamanında tekrar Tep'e götürülürken, yaşayan bir Firavun'un nüfuzu icabı kendi evrakının birlikte alınması zaruridir. *Asuruballit*'in mektubunun III. *Amenofis*'e gönderilmesi ise zaman bakımından imkânsızdır. Zira o IV. *Amenofis*'le bile pek kısa bir zaman için çağdaş olmuştur. Böylece, *Nipħururia*'nın IV. *Amenofis* olduğuna ve Hatti'li kâtibin KBo V₆'da bir imlâ yanlışlığına hiç şüphe kalmamıştır.

Demekki *Šuppiluliuma*'nın Suriye seferlerini tarihlemek için elde mevcut bu tek KBo V₆-EA 170 sinkronizması ile yalnız III üncü seferin IV. *Amenofis*'in ölümüne rastladığını tesbit edebiliyoruz. Ohalde şimdi IV. *Amenofis*'in hangi yılda öldüğünü sorabiliriz?

Mısırın Amarna çağı kronolojisi için umumiyetle hareket noktası olarak III. *Amenofis*'in ölüm yılı olan M. ö. 1380 tarihi kabul edilir. IV. *Amenofis* 17 sene hüküm sürdüğüne göre 1363 de ölmüştür. Bu tarih aynı zamanda III üncü seferin vukubulduğu yıldır. II üncü seferle ikinci arasında 20 yıl geçtiği malum olduğuna göre (KUB XIX₉I₂₁), II'inci sefer 1363 + 20 = 1383 yıllarına raslarki, bu zamanda Mısırdaki henüz III. *Amenofis* yaşıyordu. Halbuki II inci seferi imya eden mektupların IV. *Amenofis*'e yollanmış olduğunu gördük, öyle ise bu mektupların seferden sonraki 20 yılın muhtelif

Landsberger faydalanmama müsaade ettiği için kendilerine burada teşekkür borç bilirim.

²¹ F. Kinal, Tez müsvedde s. 90.

²² H. Otten, KUB XXXIV, s. II Inhaltübersicht.

²³ F. Bilabel, adı geçen eserinde s. 325.

zamanlarında yazıldıklarını kabul etmek zorundayız. İkinci seferle birincisi arasında kaç yıl geçtiğine dair şimdilik bir kayıt yoktur, fakat *Şuppiluliuma*'nın III. *Amenafis*'le mektuplaştığını kendi ifadesiyle biliyoruz (EA 41). Bundan başka henüz aslı ele geçmiyen, fakat Boğazköy vesikalarında zikredilen bir *Kuruštama* andlaşması vardır.

Mısır-Hatti arasında aktedilen bu andlaşma hükümlerinin ancak birinden Veba dualarında bahsedilir²⁴. Bu da *Kuruštama* halkının kuzey Suriyeye yerleştirilmesi hakkındadır. Meşhur *Ramses* II.—*Hattuşil* III barış muahedесinin önsözünde de “Hatti büyük prensi Saparuru (*Şuppiluliuma*) zamanında bir andlaşma vardı,” deniliyor²⁵. Burada adı geçen andlaşma *Kuruštama* muahedesi olmalıdır, çünkü *Şuppiluliuma*'nın Mısırda yaptığı başka bir andlaşma tanımıyoruz. Amarna mektuplarında da böyle bir kayıt yoktur.

Yalnız bir mektupta (EA 35₅₀) *Alašia* (Kıbrıs) kralı Firavuna “Hatti ve Şanhar krallarıyla ittifak yapmamasını,” rica etmektedir ve herhangi bir ittifak da ancak bir dostlukla kabil ise de, *Alašia* kralının bahsettiği bu ittifakın *Kuruštama* andlaşmasına dayandığını isbat edecek hiç bir tutum noktası yoktur. Zira evvelâ *Kunudu-ton*, bu mektuplarda bir tahta çıkmadan bahsedildiği için (EA 38₁₀), bunları IV. *Amenofis*'in ilk zamanlarına koyuyor; sonra da mektuplarda “Lukka'ların *Alašia*'dan her sene bir şehir almaları,”ndan şikâyet edilmesi, Ege göçlerinin başlangıcına bir işaretir. Keza adada bir veba salgınından bahsedilmesi de bizi, bu mektupları Amarna çağına koymağa zorlamaktadır. Zira bilindiği üzere Hatti'ye veba salgını *Şuppiluliuma*'nın son Suriye seferi ile gelmiştir. O halde *Alašia* mektuplarında zikredilen bu ittifak ve dostluğun *Kuruštama* andlaşması ile hiç bir ilgisi yoktur ve *Alašia* mektupları IV. *Amenofis*'in ilk yıllarına, yani EA 41'in yazıldığı yıllara ait olmalıdır.

Fakat Mitanni kralı *Tušratta*'nın, III. *Amenofis*'e gönderdiği ilk mektupta (EA 17), Hatti kralı ile yaptığı bir savaşta kendi zaferini müjdelediğini gördük. Demek ki birinci Suriye seferi de III. *Amenofis* zamanında yapılmıştır. *Kuruštama* andlaşmasının bu sefere tekaddüm etmesi lâzımdır, çünkü *Şuppiluliuma*, Mısır gibi

²⁴ A. Götze, KIF, s. 119.

²⁵ M. Müller, MVAG (1902) 5 s. 12.

kuvvetli bir dostla Mitanni'ye yapılacak herhangi bir yardımı önledikten sonra Suriye seferlerine başlamayı düşünebilecek kadar siyasi görüşe sahip bir devlet adamıdır. Nitekim bu andlaşma hükümleri arasına kuzey Suriye'nin *Kuruštama*'lılarla iskânı maddesinin konulması da bu fikri desteklemektedir. Şu halde *Kuruštama* andlaşması III. *Amenofis* ile *Şuppiluliuma* arasında imzalanmış ve Suriye seferlerine bundan sonra başlanmıştır.

Neticede *Şuppiluliuma* Suriye'ye üç sefer yapmıştır. Bunlardan birinci ve ikinci seferler III. *Amenofis* zamanında Mitanni'ye karşı yöneltilmiştir. İlk sefer akın mahiyetinde olup kiral *İsuua* da iken kuzey Suriye'deki *Nuḫašše*'ye yardım maksadiyle hazırlıksız olarak inmiş ve bunun için de pek müsbet bir kazanç sağlayamamıştır. İkinci sefer ise *Vaššukanni*'nin zaptını ve Mitanni devletinin çökmesini intaç eden büyük seferdir. Üçüncü Suriye seferine Hurri memleketlerinin ve kuzey Suriye beyliklerinin (Kargamış, Halpa, Amurru) ayaklanmalarını bastırmak maksadiyle başlanmış, fakat *Kargamış* muhasarasında iken, büyük bir avantaj vaadeden IV. *Amenofis*'in dul kraliçesinin izdivac teklifi üzerine, damat olarak Mısır'a gönderilen Hatti'li prens öldürülünce, Hatti-Mısır barışı ilk defa olarak bozulmuş ve iki memleket arasında ilk defa bir *Casus Belli* hasıl olmuştur. Bu durum ise III. Hattusil-II. Ramses barışına kadar devam edecektir.

